ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СУЧАСНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ОСВІТИ

УДК 373.2.011.3.-51

Л. В. Алексєєнко-Лемовська
кандидат педагогічних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки і психології дошкільної освіти
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

РЕФЛЕКСИВНИЙ КОМПОНЕНТ МЕТОДИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИХОВАТЕЛІВ ЗАКЛАДІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

У статті проаналізовано структуру методичної компетентності як результат підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти, яка зумовлена її компонентами: ключовими, базовими, спеціальними й частково-професійними компетенціями, кожна з яких у своєму складі має когнітивний, особистісний, діяльнісний та рефлексивний аспект. Розкрито, що рефлексивний компонент структури методичної компетентності включає у себе готовність педагога проводити оцінку і самооцінку педагогічної діяльності та отриманих результатів, своєчасно вносити корективи в освітню діяльність, здійснювати аналітико-прогностичну діяльність. Визначено, що у професійній діяльності вихователя закладу дошкільної освіти представлені інтелектуальний, кооперативний, соціально-перцептивний, особистісний та комунікативний види рефлексії. Педагогічна рефлексія виконує проектувальну, організаторську, комунікативну, смислотворчу, мотиваційну, корекційну функції. Рефлексивні вміння, які характеризуються узагальненістю, володіють властивістю перенесення і сприяють розвитку інших видів умінь, забезпечують саморегуляцію діяльності та взаємодії, самовдосконалення і саморозвиток особистості вихователя.

У процесі рефлексії забезпечуються самопізнання, саморозвиток і саморегуляція особистості. Рефлексія передбачає самоконтроль, свідомість дій. У концепції професійного розвитку вихователя закладу дошкільної освіти рефлексія розглядається як засіб вирішення внутрішньо особистісних суперечностей, причиною яких є неузгодженість між «Я-реальним», «Я-ідеальним» і «Я-рефлексивним». Результатом особистісної рефлексії виступає «образ Я» вихователя як узагальнена система уявлень суб'єкта про себе, що утворюється в результаті процесів усвідомлення себе в трьох взаємодоповнюючих системах – педагогічній діяльності, педагогічному спілкуванні і особистісному розвитку. Систематичне здійснення рефлексивної діяльності майбутнім вихователем закладу дошкільної освіти сприяє становленню його професійної компетентності.

Ключові слова: *методична компетентність, професійна діяльність, рефлексивний компонент, види рефлексії.*

Постановка проблеми. Зміни, що відбуваються в сучасній системі освіти в останні роки, зумовили необхідність підвищення кваліфікації та професіоналізму педагога, його професійної компетентності. Розвиток професійної компетентності – це розвиток творчої індивідуальності, сприйнятливості до педагогічних інновацій, здібностей адаптуватися до зміни педагогічного середовища. Компетентного педагога характеризує знання у своїй предметній галузі; особистісно-гуманістична орієнтація; володіння сучасними педагогічними технологіями; здатність до інтеграції з досвідом; креативність у професійній сфері; наявність рефлексивної культури.

Професійна компетентність педагога формується у закладі вищої освіти, однак її розвиток може здійснюватися тільки в процесі педагогічної діяльності. Педагогічна практика стимулює формування професійної компетентності. Більшість дослідників відзначають, що серед професійних труднощів, які доводиться долати на практиці, найбільш типовими є труднощі методичного характеру.

Методична підготовка вихователя закладу дошкільної освіти – це процес і результат оволодіння системою методичних знань, навичок і умінь та готовність до їх реалізації в професійній діяльності.

У структурі професійно-педагогічної компетентності майбутнього вихователя методичній компетентності належить провідна роль, оскільки її сформованість дозволяє вирішувати професійні завдання в процесі реалізації цілей освіти, виховання і розвитку дітей. Методична компетентність забезпечує результативність процесу навчання, оскільки дозволяє з позиції науки реалізовувати

© Алексєєнко-Лемовська Л. В., 2018

принципи, зміст, форми професійної підготовки; передбачає здатність до методичної рефлексії, вміння критично оцінювати і переосмислювати якості власної навчальної діяльності, аналізувати використовувані прийоми і вправи з огляду на їх доцільність та ефективність.

Таким чином, методичну компетентність визначають як сформовану на базовому рівні (підготовка бакалавра педагогічної освіти) здатність і готовність до проектування і здійснення навчального процесу, а також до рефлексії власної викладацької діяльності. Проте в практиці підготовки вихователя рефлексивні вміння не розвиваються. Це не ставиться за мету під час професійної підготовки педагога.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Компетентнісний підхід як предмет наукового дослідження у системі вищої освіти охарактеризували Н.М. Бібік, О.В. Глузман, О.І. Локшина, О.В. Овчарук, О.І. Пометун, О.В. Савченко та інші. Компетентнісна модель освіти розробляється такими дослідниками, як А.Л. Андрєєв, Е.Ф. Зеєр, І.О. Зимня, Дж. Равен, В.В. Серіков, О.В. Соколова, А.В. Хуторський та іншими.

Науковці по-різному тлумачать сутність компетентнісного підходу. Наприклад, Н.М. Бібік наголошує на необхідності переходу в навчанні з процесу на результат у діяльнісному вимірі, забезпеченні спроможності випускника відповідати новим запитам ринку праці, мати відповідний потенціал для практичного розв'язання життєвих проблем [1]. На думку О.В. Глузмана, компетентнісний підхід полягає у зміщенні акценту з накопичування нормативно визначених знань, умінь і навичок до формування й розвитку в учнів здатності практично діяти, застосовувати індивідуальні техніки та досвід успішних дій у ситуаціях професійної діяльності та соціальної практики [4]. За О.В. Савченко, загальною ідеєю компетентнісного підходу є компетентнісно-орієнтована освіта, спрямована на комплексне засвоєння знань і способів практичної діяльності, завдяки яким людина успішно реалізує себе в різних галузях життєдіяльності [13]. А.В. Хуторський вводить поняття «освітня компетенція», під яким розуміє сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь і досвіду діяльності по відношенню до об'єктів реальної дійсності [15]. Н.В. Кузьміна в контексті педагогічної діяльності розглядає методичну компетентність як один із основних елементів професійної компетентності педагога [6].

Методична компетентність як складник професійної педагогічної компетентності займає особливе місце в роботах В.А. Адольфа, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, Л.М. Мітіної.

Мета статті – розглянути специфіку та зміст рефлексивного компоненту методичної компетентності фахівця галузі дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. В умовах реалізації компетентнісного підходу на перший план висувається проблема підвищення професійної компетентності педагога закладу освіти. В рамках вимог до кадрових умов визначаються основні кваліфікаційні характеристики педагогічних працівників. Кваліфікація вихователя закладу дошкільної освіти має відображати загальнокультурну, загальнопрофесійну та професійну компетенції. Компетентність охоплює когнітивний, операціонально-технологічний, етичний, соціальний, мотиваційний, поведінковий складники, містить результати навчання, систему ціннісних орієнтацій. Тобто компетентність являє собою інтегративний ресурс, який забезпечує успішну діяльність шляхом засвоєння теоретичних і практичних знань, що сприяє в цілому досягненню кінцевих цілей здійснюваної діяльності в різних соціально значущих сферах.

Відповідно до визначення поняття «професійна компетентність» оцінювання рівня професійної компетентності педагогічних працівників здійснюється з використанням трьох критеріїв: володіння сучасними педагогічними технологіями та їх застосування в професійній діяльності; готовність вирішувати професійні предметні завдання; здатність контролювати свою діяльність відповідно прийнятих правил і норм. Професійна компетентність педагога включає в себе предметний (спеціальний), психолого-педагогічний, методичний, рефлексивний складники. Структура методичної компетентності як результат підготовки майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти зумовлює її компонентами: ключовими, базовими, спеціальними й частково-професійними компетенціями, кожна з яких у своєму складі має когнітивний, особистісний, діяльнісний та рефлексивний аспекти.

Таким чином, структуру методичної компетенції педагога неможливо розглядати без рефлексивного компонента.

Рефлексивний компонент – необхідний складник методичної компетентності педагога, оскільки проводити оцінку й самооцінку педагогічної діяльності та отриманих результатів і своєчасно вносити корективи в освітню діяльність – це те, що дозволяє педагогу своєчасно змінювати та коригувати освітню діяльність відповідно до поставлених цілей і заявлених вимог до результатів.

Рефлексія в педагогічному процесі є процесом самоідентифікації суб'єкта педагогічної взаємодії з учасниками педагогічного процесу, середовищем, змістом, педагогічними технологіями, створеною педагогічною ситуацією, а також з тим, що становить педагогічну ситуацію: дітьми, педагогом, умовами розвитку.

Г.О. Бізяєва під педагогічною рефлексією має складний психологічний феномен, що проявляється в здатності педагога входити в

дослідницьку позицію по відношенню до своєї діяльності і до себе як її суб'єкту з метою критичного аналізу, осмислення й оцінки її ефективності для розвитку особистості дитини [2].

Педагог, здатний до рефлексії, – це педагог, що мислить, аналізує, досліджує свій досвід, «вічний учень своєї професії», з постійною потребою до саморозвитку та самовдосконалення (Д. Дьюї).

Завдяки рефлексивному усвідомленню своєї професійної ідентичності та автономії педагог займає певну професійну позицію, яка дозволяє йому вибудовувати професійну діяльність, що дозволяє досягти запланованих освітніх результатів.

Педагогічна діяльність відрізняється низкою особливостей, до яких можна віднести спрямованість, а також керуючий, творчий характер. Крім цього, педагогічна діяльність характеризується варіативністю і спрямована на вирішення низки професійних завдань. Перед педагогом постають завдання виконавського, проектувального, аналітичного характеру.

Якщо під час вирішення завдань виконавського типу рефлексивні елементи, виконуючи свою фундаментальну функцію «зворотного зв'язку», ніби «розчинені» в практичній діяльності, то завдання проектувального і тим більше аналітичного типу більш «рефлексогенні», і їх продуктивне рішення є можливим лише за умови переходу в рефлексивну позицію по відношенню до своєї діяльності. Уміння аналізувати свій досвід, робити важливі висновки й оцінки веде педагога до розвитку професійної майстерності, «формулою» якого є, за Д. Познером, «досвід + рефлексія = розвиток» [12].

З аналізу робіт, в яких розглядається питання про сутність поняття рефлексії з позиції педагогіки, можна виявити три основні підходи: одні автори розглядають рефлексію як діяльність, інші як компонент педагогічних здібностей педагога, треті як психічне новоутворення особистості.

М.М. Марусинець визначає рефлексію як системоутворювальний чинник професіоналізму педагога. Як зазначає науковець, педагогічна рефлексія є поєднанням трьох аспектів – пізнання, дії та переживання – й характеризується як процес самопізнання, під час якого професіонал здійснює аналіз особистісно-професійних знань, поведінки та переживань у педагогічній діяльності, а також усвідомлює, як його сприймають інші суб'єкти навчально-виховного процесу. Рефлексивні здібності реалізують здатність до переосмислення професійного педагогічного досвіду та доцільного втілення інноваційних підходів навчання у практику [8].

Специфічною особливістю педагогічної діяльності є її пронизаність рефлексивними процесами (М.Ю. Арутюнян, А.А. Бодальов, Б.П. Ковальов, Г.А. Ковальова, С.В. Кондратьєва, Ю.Н. Кулюткін, Г.С. Сухобська та інші).

На думку С.В. Кондратьевої, рефлексивний характер педагогічної діяльності полягає в тому, що вихователь перевіряє ще раз, уточнює і переосмислює свої уявлення про дитину, усвідомлює, як оцінюють і відносяться до нього діти, і, відповідно, коригує свою поведінку і діяльність [5].

Ряд авторів розглядає педагогічну рефлексію як особливий вид здібностей. Зокрема, А.К. Маркова підкреслює творчий характер рефлексії педагога [7]. На думку Н.В. Кузьміної, перцептивно-рефлексивні здібності забезпечують формування педагогічної інтуїції [6]. Л.М. Мітіна визначає рефлексію як сукупність здібностей зрозуміти й оцінити себе, конструктивно вирішувати свої внутрішньоособистісні суперечності і конфлікти, регулювати власну поведінку і діяльність, проникати в індивідуальну своєрідність дитини, бачити з погляду дитини, з її позиції [9].

Розвиток педагогічної майстерності, на думку С.Ю. Степанова, полягає в залученні педагога в процес самовдосконалення шляхом переосмислення свого професійного досвіду внаслідок активізації рефлексивних процесів у мисленні, спілкуванні та діяльності. «Кожен педагог повинен вміти піддавати рефлексії свої смислові структури свідомості, що відображають реальність діяльності. <....> Виникнення рефлексії означає виникнення нового шару самосвідомості» [14].

У концепції професійного розвитку вихователя закладу дошкільної освіти рефлексія розглядається як засіб вирішення внутрішньоособистісних суперечностей, причиною яких є неузгодженість між «Я-реальним», «Я-ідеальним» і «Я-рефлексивним». При цьому «рефлексивне Я» трактується як розуміння вихователем того, яким його бачать інші [3]. Інстанцією, в якій відбувається оцінка наявних досягнень, планування напряму саморозвитку, його здійснення, є професійна самосвідомість. Здатність до рефлексії, тобто здатність до переосмислення стереотипів власного досвіду, виступає однією з головних характеристик особистості сучасного вихователя.

Визначається, що педагогічна рефлексія виконує такі функції:

– проектувальна – функція проектування і моделювання діяльності учасників педагогічного процесу;

– організаторська – функція, яка визначає організацію найефективніших способів взаємодії у спільній діяльності;

– комунікативна – функція, яка є умовою продуктивного спілкування суб'єктів педагогічного процесу;

– смислотворча – функція формування свідомості діяльності та взаємодії;

– мотиваційна – функція визначення спрямованості спільної діяльності на результат;

– корекційна – функція спонукання до зміни у взаємодії і діяльності [2].

Рефлексивні процеси в професійній діяльності вихователя проявляються в процесі безпосередньої взаємодії, проектування і конструювання навчальної діяльності, самоаналізу і самооцінки власної педагогічної діяльності, себе самого як суб'єкта. Тільки суб'єкт, який розвивається, здатний «розбудити» в підростаючому поколінні бажання вдосконалюватися, змінювати себе і світ навколо. В такому разі рівень розвитку особистості викладача значно вищий, ніж в іншій сфері, і це зумовлює успішність його професійної діяльності.

Рефлексія у професійній діяльності вихователя забезпечує осмислення минулого і передбачення майбутнього, дозволяє поглянути на себе з боку, проаналізувати свої думки, почуття, дії, а за необхідності скорегувати свої знання та уявлення, ціннісні орієнтації, діяльність і взаємодію з іншими суб'єктами [11].

У розробленій Л.М. Мітіною моделі особистості педагога в контексті схеми «діяльність – спілкування – особистість» виділені рефлексивно-перцептивні вміння, в рамках яких представлена педагогічна рефлексія [9]. Рефлексивні вміння розглядаються як чинник професійно-особистісного становлення особистості, що виявляється в здатності суб'єкта до постійного самовдосконалення на основі механізмів самоаналізу та саморегуляції.

У моделі професійної компетентності педагога, розробленій О.І. Міщенко, представлені рефлексивні вміння, проте їх дія обмежена контрольно-оцінною діяльністю педагога, спрямованою на себе і пов'язаною лише із завершальним етапом вирішення педагогічного завдання, що розуміється як своєрідна процедура з підведення підсумків педагогічної діяльності [10]. У педагогічній діяльності наявне проведення різних видів контролю на різних етапах вирішення педагогічного завдання: контроль на основі співвіднесення отриманих результатів із заданими зразками, на основі передбачуваних результатів дій, на основі аналізу готових результатів фактично виконаних дій. Аби ефективно здійснювати всі види контролю, вихователь повинен бути здатний до рефлексії, що дозволяє розумно й об'єктивно аналізувати свою діяльність.

Таким чином, основним механізмом організації вихователем закладу дошкільної освіти навчальної взаємодії виступає рефлексія. Особистісні рефлексивні вміння дозволяють вихователю здійснювати самопізнання, самоаналіз і саморегуляцію себе як суб'єкта педагогічної діяльності та спілкування, усвідомлювати мотиви і цінності професійної діяльності, проектувати і програмувати майбутні досягнення, і рефлексивні вміння, як сукупність умінь, що дозволяють вихователю прогнозувати сприйняття й оцінювання себе суб'єктами педагогічної та професійної взаємодії (дітьми, колегами, керівниками).

Рефлексивне управління становить основу самовдосконалення педагогічної діяльності і спілкування, професійно-особистісних властивостей вихователя закладу дошкільної освіти; досягається за допомогою рефлексивних дій, які виражаються в сумнівах, у висуванні гіпотез, у постановці питання, уточнення, пошуку причин явищ. Вихователем відбувається відбір, уточнення і перевірка своїх дій. Таким чином забезпечується отримання зворотної інформації про протікання цього процесу, що сприяє розвитку дітей. Педагог має можливість не тільки вибирати в конкретній ситуації той чи інший метод або методику навчання з різноманіття наявних, а й створювати їх самостійно. Але це можливо тоді, коли він володіє професійною компетентністю. Систематичне здійснення рефлексивної діяльності майбутнім вихователем сприяє становленню його професійної компетентності і «готовності доцільно діяти відповідно до вимог справи».

Загалом методична підготовка майбутнього педагога – це процес і результат оволодіння системою методичних знань, навичок і вмінь та готовність до їх реалізації в професійній діяльності. Рефлексивні вміння становлять основу будь-яких професійних умінь, оскільки ефективність педагогічного процесу зумовлена наявністю постійного зворотного зв'язку. У концепціях розвитку професійної рефлексії особлива увага приділяється методам активного навчання та актуалізації рефлексії, як-от: метод аналізу і вирішення педагогічних ситуацій з проблемно-конфліктним змістом, в якому учасники безпосередньо обговорюють ділові ситуації та завдання з реальної практики; методи, що забезпечують структурування ситуації або проблеми і дозволяють проаналізувати дану ситуацію як зміст значно ширшого контексту; метод цілеспрямованого формування організованого розумового міркування, спілкування з реальним або ідеальним значущим «іншим»; методи групової психотерапії (групова дискусія тощо); методи організації спільної діяльності в процесі спілкування та вирішення навчальної проблеми; рефлексивні ігри; інноваційні та організаційно-навчальні ігри; рольові та імітаційні ігри; метод психодрами, театралізації (пантоміма, педагогічний театр, театр абсурду), образотворча і літературна творчість та інші. При цьому велике значення має бажання майбутнього вихователя закладу дошкільної освіти пізнавати і самореалізовуватися.

Висновки. Таким чином, вищевикладене дозволяє дійти висновку, що зміст методичної компетентності визначається структурою провідної діяльності педагога, що дозволяє говорити про неї як про функціональний компонент і мету підготовки бакалавра педагогічної освіти. Рефлексивний компонент є одним із основних компонентів методичної компетентності. Рефлексивні вміння забезпечують саморегуляцію діяльності та взаємодії, самовдосконалення і саморозвиток особистості майбутнього вихователя.

Методична рефлексія передбачає вміння критично оцінювати і переосмислювати якості власної навчальної діяльності, аналізувати використовувані прийоми і вправи з огляду на їх доцільність та ефективність.

Визнання значення педагогічної рефлексії у творчості вихователя ставить в ряд особливо актуальних завдань її розвиток, а також пошук і апробацію педагогічних умов, що сприяють рефлексивній діяльності в процесі професійної підготовки майбутнього вихователя.

Перспективу подальших розвідок цього питання вбачаємо у визначенні характеристик та компонентного складу методичної компетентності вихователів закладів дошкільної освіти у системі неперервної освіти.

Список використаної літератури:

1. Бібік Н.М., Ващенко Л.С., Локшина О.І. Овчарук О.В. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. Бібліотека з освітньої політики / під ред. О.В. Овчарук. К.: К.І.С., 2004. 112 с.
2. Бизяева А.А. Психология думающего учителя: педагогическая рефлексия. Псков, 2004. 216 с.
3. Галузяк В.М. Структурно-функціональні особливості професійної самосвідомості вчителя. Наукові записки ВДПУ імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія, 2015. Вип. 43. С. 192–197.
4. Глузман О.В. Базові компетентності: сутність та значення в життєвому успіху особистості. Педагогіка і психологія, № 2, 2009. С. 51–60.
5. Кондратьева С.В. Рефлексия в процессах педагогического общения. Актуальные проблемы социальной психологии. Кострома, 1986. С. 18–28.
6. Кузьмина Н.В. Профессионализм личности преподавателя и мастера производственного обучения. Высшая школа. М., 1990. 117 с.
7. Маркова А.К. Психология профессионализма. М., 1996. 308 с.
8. Марусинець М.М. Професійна діяльність педагога: рефлексивний аспект. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи, 2012. С. 39–45.
9. Митина Л.М. Психология профессионального развития учителя. М., Флинта, 1998. 200 с.
10. Мищенко А.И. Введение в педагогическую профессию. Новосибирск, 1991. 321 с.
11. Раскалінос В.М. Рефлексивна компетентність як складова професійної характеристики майбутнього фахівця. Проблеми підготовки сучасного вчителя, № 4, 2011. С. 176–182.
12. Рушківський Р.В. Рефлексія в педагогічній діяльності вчителя. Особистісно-професійний розвиток майбутнього вчителя. Вінниця, 2017. С. 128–132.
13. Савченко О.П. Компетентнісний підхід у сучасній вищій школі. Педагогіка і наука: історія, теорія, практика, тенденції розвитку, № 3, 2010. С. 16–23.
14. Степанов С.Ю. Рефлексивная практика творческого человека и организаций. М., 2000. 174 с.
15. Хуторской А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. Народное образование, № 2, 2003. С. 58–64.

Aleksieienko-Lemovska L. Reflexive component of methodical competence of future educators of pre-school education institutions

The article analyzes the structure of methodical competence as a result of the training of future educators of pre-school education institutions, determined by its components: key, basic, special and partly professional competencies, each of them having cognitive, personal, active and reflexive aspect.

The article discloses that the reflexive component of the structure of methodical competence includes the readiness of the educators to evaluate and self-assess pedagogical activity and the results obtained, to make timely adjustments to educational activities, to carry out analysis and forecasts.

It is determined that in the professional activity of the educator of the pre-school education institutions intellectual, cooperative, social-perceptual, personal and communicative types of reflection are presented.

Pedagogical reflection carries out design, organizational, communicative, semantic, motivational, corrective functions. Reflexive skills that are characterized by generalization, possessing the property of transfer, and promote the development of other types of skills, provide self-regulation activities and interaction, self-improvement and self-development of the educator's personality.

In the process of reflection the self-knowledge, self-development and self-regulation of personality are provided. Reflection involves self-control, consciousness of action.

In the concept of professional development of the educator of the pre-school education institutions, reflection is seen as a means of solving intrapersonal contradictions, the cause of which is inconsistency between "I-real", "I-ideal" and "I-reflexive".

The result of personal reflection is the "image of me" of the educator as a generalized system of representations of the subject about itself, formed as a result of the processes of awareness of itself in three complementary systems: in the system of pedagogical activity, in the system of pedagogical communication and in the system of personal development.

The systematic exercise of reflexive activity by the educator helps to establish its professional competence.

Key words: *methodical competence, professional activity, reflexive component, types of reflection.*